

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

SOCIOLOGIE RODINY

**studijní opora k předmětu
pro studenty kombinované formy studia
oboru Sociální patologie a prevence**

Doporučený semestr:	pátý
Prerekvizita:	není
Navazující předmět:	není
Kreditová dotace:	5
Ukončení předmětu:	zkouška
Garant předmětu:	prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Vývoj rodiny ve 2. polovině 20. století

Cíl studia tématu: charakterizovat vývoj české rodiny, definovat hlavní změny.

K zapamatování:

- sekularizace společnosti, postupné uvolňování rozvodovosti
- nárůst ekonomické aktivity žen
- extenzivní populační režim
- plná zaměstnanost
- pokles porodnosti
- pokles sňatečnosti
- nárůst rozvodovosti
- pozdně moderní rodina
- rodina se dostala do krize?
- sériová monogamie
- rodina jako omezování osobní svobody
- více charakter partnerský než manželský
- sekularizace rodiny
- vysoká míra rozvodovosti resp. rozpadovosti
- model „singl“
- rodina jako „skořápková“ instituce
- individualismus

Zajímavý pohled na poválečný vývoj evropských rodin přináší Evelyne Sullerotová, když hovoří o třech dějstvích, jimiž rodina prošla. Dalo se předpokládat, že vzniknou rozdíly mezi zeměmi, které rozdělila „železná opona“ a rozdíly, které zde existovaly, se ještě prohloubí. Došlo však k naprostému opaku. Na konci čtyřicátých let se ve Švédsku objevuje nový „model“ rodiny, který se pak šíří po celé Evropě. Evropské rodiny prožívají téměř jednotné vzkříšení, které je navzájem sblížuje (Sullerotová, 1998). Objevují se dva základní trendy. Zvyšují se výrazně počty sňatků a věk mladých lidí vstupujících do manželství se zřetelně snižuje. Nejsou zde výraznější rozdíly mezi městem a venkovem.

Manželství se stává referenční hodnotou, posvátnou hodnotou ožívající Evropy. Současně se zvyšují požadavky manželů. Musí si rozumět jak v citové, sexuální a intelektuální oblasti, tak v oblasti financí, výchově dětí a práci v domácnosti. Postupně se přeci jenom začínají objevovat jisté rozdíly a to v zaměstnanosti žen, která je ve „východních zemích“ vyšší. Zatímco na jedné straně se objevují obavy ze zásahů státu do života rodin, aby mohl lépe ovládat jedince a zabraňovat přenosu rodinných hodnot, na druhé straně bědují nad nedostatečnou pomocí státu, jehož příspěvky nestačí kompenzovat náklady na výchovu dětí a chod domácnosti (Sullerotová, 1998).

Česká rodina je poznamenána postupující sekularizací společnosti, postupným uvolňováním rozvodovosti. V období protektorátu lze zaznamenat vzestup porodnosti v důsledku vynucených těhotenství, kterým se dalo zabránit nucenému odchodu do Říše. Po r. 1950 výrazně narůstá ekonomická aktivita žen a objevují se v té souvislosti i názory, že by společnost měla zabezpečit kvalifikovanou péči o děti v kolektivních zařízeních a to už od předškolního věku. Tím by se i výchova mohla v širší míře realizovat v potřebném ideologickém duchu bez vlivu rodiny. To perspektivně signalizovalo zánik klasické rodiny. Naštěstí zůstalo jenom při pokusech. Přispěly k tomu i v té době významné studie Z. Matějčka a J. Langmeiera o psychické deprivaci v dětství (Kučera, 2009).

Další vývoj české rodiny charakterizuje tzv. extenzivní populační režim, vyznačující se poměrně vysokou sňatečností, relativně vysokou plodností ale také vysokou úmrtností. Svým demografickým vývojem se začala řadit spíše k východoevropským zemím.

V polovině šedesátých let, opět ze Švédska vychází další odlišný „model“, který následuje západní a později i jižní Evropa. Stále stoupá životní úroveň, existuje plná zaměstnanost, nicméně od poloviny šedesátých let průzkumy veřejného mínění začínají zaznamenávat narůstající pesimismus v pohledech na budoucnost a nikdo se nedozví proč (Sullerotová, 1998). To se začíná odrážet ve vývoji rodiny v první řadě v poklesu porodnosti postupně ve všech západních zemích.

V Československu však zavedení finančních pobídek pro mladé rodiny s více dětmi přináší v tomto směru obrát. Vzhledem k politické a ekonomické situaci byla rodina vnímána jako hlavní oblast seberealizace. Současně postupující proces emancipace, sňatky uzavírané v nízkém věku (ženy v průměru 21-22 let, muži o 2-3 roky starší), poměrně liberální rozvodová legislativa, nedostatečná sexuální osvěta a již zmíněná sekularizace společnosti, to vše vedlo k nárůstu rozvodovosti.

Kolem roku 1968 se i v západních zemích objevuje nespokojenost s kapitalistickým zřízením, nastupující konzumní společností a revoltou mladých lidí proti tomuto stavu je odmítání autorit a institucí minulosti, které tyto znaky ztělesňovaly, mezi nimi i rodinu. V Dánsku, Belgii, Nizozemí ale i v dalších zemích se objevují komuny mladých lidí, kde je všechno včetně dětí společné. Někteří sociologové v této spojitosti předpovídají zánik tradiční rodiny.

V dalších letech pozici a význam rodiny zeslabuje snaha sociálně orientovaných společností přejímat alespoň zčásti některé tradiční funkce rodiny a zabezpečovat občany pro případ nemoci, stáří, nezaměstnanosti a více vstupovat i do procesu výchovy. Hlavní příčinu těchto změn vidí Sullerotová v hluboké změně hodnot a společenské morálky. Základní buňkou společnosti podle ní už není rodina, ale jednotlivec (1998, 40). A vzhledem k výrazné emancipaci lze dodat bez ohledu na pohlaví. Důsledkem pak v následujících letech je výrazný pokles sňatečnosti i porodnosti a nárůst rozvodovosti. Švédové jsou od konce sedmdesátých let hrdi na to, že se od nich celý svět učí modernosti a tvrdí, že možnost „Sambo“, tedy partnerské spoluzití umožní „šťastnější manželství“ a sníží počet rozvodů (Sullertová, 1998, 47).

Další vývoj ovšem ukázal, že pravý opak je pravdou. Volná soužití vedou k častějšímu rozpadu než manželství, tím výrazně narůstá počet dětí, které se rodí mimo manželství, přibývá žen samoživitelek. Podle U. Becka základní charakteristikou a současně problémem rodiny začala být kolize mezi láskou, rodinou a osobní svobodou. Současnou společnost nazývá „rizikovou“ a tvrdí, že stávající model tržní modernity předpokládá společnost bez rodiny a dětí. Jedinec potřebuje být volný, nezávislý, aby mohl vyhovět všem požadavkům. Moderní společnost je společností jedinců a nikoliv rodin a proto tvrzení, že rodina je základní buňka společnosti přestává být validní (Beck, 1986). Rostoucí počet mladých lidí vnímá rodinu jako omezování osobní svobody.

Tato situace pokračuje i v novém tisíciletí. Opět ve Švédsku však dochází ke změnám, které jakoby signalizují jisté „vzkříšení rodiny“. Nesezdané páry začaly ve zvýšené míře uzavírat sňatky, počet rozvodů se zmenšuje, vzrůstá počet narozených dětí (průměrný počet dětí na ženu zde přesahuje index 2,1). Narůstá důvěra v rodinu, v ceně stoupá věrnost, definitivně doznělo klima sexuální revoluce (Sullertová, 1998). Zda to je trend, který se rozšíří a bude znamenat návrat k rodinnému životu, jak ho známe z let minulých, zůstává otázkou.

Tento trend se ovšem netýká naší republiky. V každém případě v současné společnosti máme co dočinění s pozdně moderní rodinou. Na rozdíl od západních zemí však probíhaly změny v rodinné oblasti od konce osmdesátých let ve výrazně nestabilizovaném prostředí a

mají v některých směrech přímo zlomový charakter. Řada skutečností spojených s výsledky transformací národního hospodářství, s institucionálními změnami atd. vyvolává oprávněné pochyby o přirozenosti změn v reprodukčním procesu a rodinném chování české populace zejména mladé generace a vytváří prostor pro diskusi, zda neexistují nebo nebyly zanedbány určité možnosti, jak dané procesy ovlivnit ve prospěch dlouhodobých perspektiv demografického vývoje a racionálního usměrňování rozvoje lidského kapitálu naší společnosti (Tuček; Kuchařová, 2000).

Lze diskutovat o tom, zda se rodina dostala do krize, ale v každém případě v průběhu posledních dvaceti let zaznamenala v kontextu transformace celé společnosti takové proměny, jaké nezaznamenala za celá desetiletí před tím.

Dnešní rodina zůstává sice monogamní, ale jde o jakousi sériovou monogamii, kdy jedinec vystřídá za život několik partnerů. Mluvím o partnerech nikoliv manželích a to je další a zásadní změna. Navíc se rozšiřuje životní model „singl“. Rostoucí počet mladých lidí vnímá rodinu jako omezování osobní svobody. Také tradiční pojítka rodiny ztrácí na významu. Generace si stále méně předávají dědičné tituly, pole, louky, rodinné podniky (Matoušek; Kroftová, 1998, 39).

Životní úroveň a prosperita v současném světě závisí primárně na „lidském kapitálu“, který se vytváří a vzrůstá především díky dobře fungujícím rodinám. Jinými slovy dobře fungující rodina je nejvhodnějším místem pro generování lidského kapitálu. V sociálně ekologickém modelu rozvoje lidského kapitálu je položen důraz na propojenost, ba nerozlučnost člověka a prostředí. To lze vnímat na různých úrovních od mikro až po makrosystém, tedy prostředí celé společnosti. Příkladem mikrosystému par excellence je právě rodina (viz následující schéma) (Kovařík, 2001, 36).

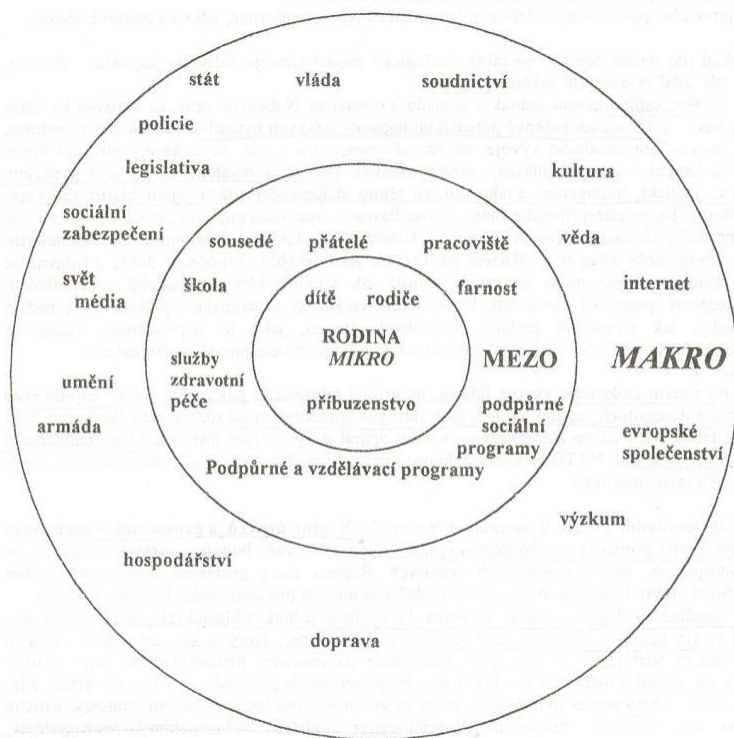

Schéma 1

Z uvedeného schématu je zřejmá vzájemná determinace rodiny a ostatních rovin společenského systému – „zprostředkujících sociálních struktur“, které představují přirozenou síť sociálních opor. Aby mohla rodina dobře fungovat, musí dobře fungovat i tyto podpůrné systémy (obec, škola, sousedství).

Jestliže tyto systémy dostatečně nefungují, jestliže neexistuje dostatečná sociální regulace a naopak nastává, především v důsledku selhávání sociální kontroly, stav sociální dezintegrace lze hovořit o sociální anomii nejen ve společnosti, ale i v rodině. Na základě našich výzkumů (Kraus; Jedličková, 2007) konstatujeme shodně s P. Ondrejkovičem, že současná „moderní“ rodina je inkonzistentní, vztahy v ní jsou nepřehledné, s často se měnící konstelací, produkující často pocity bezmocnosti (Ondrejkovič, 2010). To, že pro čím dál větší množství soužití je typická právě ona bezmocnost, obtížná orientace v dnešním složitém světě, kde neplatí jasná pravidla a normy, z toho pramenící pocity osamělosti, depresivní nálady, lhostejnost a apatie prokázal i výzkum Projevy anomie v současné slovenské rodině (Ondrejkovič, 2010).

Zmínili jsme, že dnešní rodina zůstává sice monogamní, ale jde o jakousi sériovou monogamii, kdy jedinec vystřídá za život několik partnerů. Současně má čím dál více charakter partnerský než manželský. Na této situaci se podílí do jisté míry i sekularizace rodiny. Svazek rodiny přestal být určitým poutem, které by mělo trvat po celý život. Potvrzuje to skutečnost, že země, kde stupeň sekularizace nedosáhla situace u nás (Polsko, Slovensko) nevykazují takovou míru rozvodovosti resp. rozpadovosti. To, že tradiční rodina je na ústupu je důkazem toho, že lidé ji nectí, manželského svazku si neváží. Je zajímavé, že takových „cenných papírů“ jako je diplom, různá osvědčení, certifikáty, řidičský průkaz apod. si dokážeme vážít, ale oddací list pozbyl této vážnosti a rozmáhá se tvrzení, že na soužití není třeba žádný papír.

Také je zajímavé, že se nepotvrdila ani sekulárně-liberální hypotéza, že když lidé před manželstvím sexuálně vyzkoušejí více partnerů („manželství na zkoušku“), najdou pak toho pravého a s ním už vydrží celý život. Naopak se ukazuje, že když něco člověk udělá jednou, že to mnohem snadněji zopakuje i podruhé, potřetí atd. A střídáním partnerů se jenom utvrzuje v tom, že po určité době soužití to začíná být vždy víceméně stejné. Bez zajímavosti není ani to, že sezdané páry mají v průměru více dětí než páry kohabituující.

Zmíněný životní model „singl“ dnes u nás tvoří již třetinu domácností. Fenomén singles je u nás i ve světě vnímán jako nový a jako takový zneklidňuje sociální politiku. Singles představují nebezpečí, jelikož přinášejí nedostatek solidarity a necitlivost ke konceptu trvale udržitelného rozvoje, vzhledem k tomu, že nemají děti (Tomášek, 2006). Kdybychom respektovali tradiční definici rodiny (svazek pokrevní a manželský), pak čím dál více soužití bychom nemohli považovat za rodinu.

V těchto souvislostech se vnučuje otázka. Je ještě rodina základní sociální jednotkou? Jaký obsah dát pojmu rodina? D. Provazník v publikaci Aktuálně problémy sociologie rodiny už v r. 1989 konstatuje potíže s vymezením pojmu rodina a říká, že pojmy rodina, manželství, domácnost se často překrývají a vyvolávají někdy i nedorozumění. Logicky nejjednodušším řešením by, podle něho, bylo osvojit si definici podle zákona o rodině, ale problém je v tom, že příslušný zákon daný pojem nedefinuje (Provazník, 1989). Ne jinak tomu je v současnosti a ani všechny úpravy z posledních let nic nezměnily na tom, že platný Zákon o rodině č.94/1963 rodinu skutečně nedefinuje. Vymezení pojmu rodina nenalezneme ani v novém občanském zákoníku č. 89/2012 Sb., který nabývá účinnosti od 1. 1. 2014. Není to zřejmě náhoda, protože shoda nepanuje ani v akademických kruzích a v současné situaci by se těžko hledala shoda i v legislativním procesu.

V Pedagogickém slovníku (Průcha; Mareš; Walterová, 2009) autoři uvádějí, že nejběžnějším modelem je rodina nukleární, kterou tvoří oba rodiče a děti a dodávají, že v posledních desetiletích se tento model významně proměňuje. Pak se objevují takové variability jako rodina neúplná, nevlastní, náhradní. Současné pojetí tenduje k chápání rodiny jako sociální skupiny žijící ve vlastním prostoru-domově, uspokojující potřeby a poskytující péči dětem.

V sociologickém slovníku (Jandourek, 2001) je rodina jako forma dlouhodobého soužití osob spojených příbuzenstvím vymezena dalšími znaky: společné bydlení, společná produkce a konzumování statků, příslušnost ke společné příbuzenské linii.

A. Hudecová definuje rodinu jako sociální skupinu, která poskytuje svým členům:

- bezvýhradnou akceptaci jejich lidské existence,
- ochraňující prostředí (hmotné i sociální),
- podporu autonomie příslušníka rodiny,
- zajištění životních potřeb,
- vzájemnou podporu,
- východisko a zprostředkující článek při pronikání do makrosociálního prostředí (společnosti) (2008, 14).

Pojem rodina evokuje tradiční funkce, role a jejich plnění, které však už soudobá erodovaná rodina neplní. Rodina se tak stává „skořápkovou“ institucí (Giddens, 2000). Objevují se názory, že dnešní rodina je vnitřně tak proměněná, nebo vyprázdněná, že používat stále setrvačně pojem rodina je problematické nejen terminologicky, ale hlavně sociálně. Slovo rodina se v moderní společnosti stává problematickým pojmem a měli bychom vynalézt nový pojem, který by do budoucna pojem rodina nahradil a odpovídal postupující proměně institucí moderní společnosti (Smutek, 2012).

Zdá se tedy, že pojem rodina ztrácí obsah, není aktuální a nabízí se otázka, zda by nebylo lépe vzít za základní jednotku domácnost či nemluvit raději třeba o „soužití“. Tomuto duchu odpovídá i následující vymezení, kdy pojem rodiny je chápán „jako varianta intimních vztahových systémů, které mohou obsáhnout jak intra, tak intergenerační konstelace (seskupení) osob“ (Schneewind, 1998, 26). Tato definice pak zahrnuje i nesezdané páry.

Z výše uvedeného vyplývá, že rodina se nachází v nové a složité situaci. V moderní společnosti dochází k čím dál větší individualizaci, odosobnění vztahů, prudké racionalizaci, nárůstu požadavků a všechny rysy moderní západní civilizace nikterak pojmu rodina ani reálné podobě rodiny nesvědčí. Na druhé straně současná doba posílila význam rodiny jako útočiště před veřejným složitým světem a vystupuje, zejména v sociálně slabém prostředí, jako jediný opěrný bod, kam se její členové, děti především, mohou uchýlit. Lze souhlasit s J. Macháčkovou, že rodina přes všechny změny, kterými prošla a prochází, zůstává stále neoptimálnějším prostředím pro zdravý vývoj dítěte (Macháčková, 2008).

Lze tedy konstatovat, že přes všechny problémy a peripetie, zůstává rodinné soužití ve své podstatě nepostradatelnou a těžko nahraditelnou institucí pro dospělé, natož pro dítě a je jen otázkou v jaké podobě a co je možné udělat pro upevnění její pozice v našem životě. Vyjdeme-li z toho, co již bylo řečeno, že základní vzorce pro naše jednání si přinášíme ze své orientační rodiny, pak je tu naděje malá, protože současná rodina žádoucí modely a vzory příliš nenabízí. Jisté možnosti v tomto směru má škola. Bohužel, i když se hovoří o výchově k manželství a rodičovství, většinou se toto působení redukuje na oblast sexuální (podstata plození, poučení o antikoncepci, regulovaná reprodukce) a o tom, co je důležité pro trvalé soužití, na jakých osobnostních vlastnostech takové soužití stojí, se většinou už nedozvídají.

Manželské poradny vstupují většinou do života až ve chvíli, kdy se tento svazek hroutí. Je zajímavé, že i na poli církevním se vedou diskuse o tom, že předmanželská příprava snoubenců probíhá v nedostatečné míře. A tak si přejme, aby k nám dorazila ona vlna ze Švédska, která opět nastoluje důvěru v tradiční rodinu. Podívejme se dále na některé znaky charakterizující současnou rodinu jako potencionálního činitele deviantního jednání podrobněji.

Úkoly

1. Popište vývoj české rodiny ve 20. a 21. století.
2. Jakými největšími změnami prošla česká rřodina?
3. Definujte rodinu.

Studijní literatura

SULLEROTOVÁ, E. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998.

SMUTEK, M. Pozdně moderní rodina jako riziková „skořápka“. In.: *Rodina a sociálně patologické jevy*. Sborník z konference Socialia. Hradec Králové: Gaudamus, 2012, s. 288-294

GIDDENS, A. *Unikající svět*. Praha: SLON, 2000.

HUDECOVÁ, A., BROZMANOVÁ, A. a kol. *Sociální práca s rodinou*. Banská Bystrica, UMB, 2008.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha:Portál, 2008. 215 s.

JANDOUREK, J. *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada, 2012. 264 s.

Charakteristika současné rodiny

Cíl studia tématu: charakterizovat současnou rodinu a její znaky.

K zapamatování:

- **Demografická situace**
  - přirozený úbytek obyvatel
  - zrychlující se proces stárnutí populace
  - věk uzavírání sňatků
  - výrazný pokles porodnosti
  - dítě jako přepych
  - sílí trend partnerského soužití bez uzavření sňatků

- **Demokratizace rodinného života**
  - emancipace žen

- **Sociálně ekonomická situace rodin**
  - pokles reálných příjmů a koncentrace větší části domácností v nižších příjmových pásmech
  - tzv. „zpeněžování dětství“

- **Dezintegrace rodinného života**

- **Izolovanost rodin**
  - uzavřená, izolovaná
  - vnitřní labilita
  - zmenšuje se počet členů, počet a intenzita vzájemných vazeb
  - atomizace života rodin

- **Životní styl rodin v současnosti**
  - konzumnost
  - posuny v hodnotové orientaci - hodnoty materiálního charakteru
  - rodiny s dissociálním životním stylem

Vážné problémy, které provázejí současný vývoj společnosti, tak, jak jsme je nastínili v prvních kapitolách, včetně bezuzdného individualismu, obrovských posunů v sociálních normách, kdy jejich porušování se pomalu stává pravidlem, podle Fukuyami poznamenal v největším rozsahu: a) reprodukci, b) rodinu, c) vztahy mezi mužem a ženou (Fukuyama, 2006,48).

Konkrétně změna společensko politické situace po r. 1990, která přinesla dopady nejen do sféry hospodářské, ale i kulturní a sociální poznamenala i život rodin. Do r. 1990 byla nastavena určitá pravidla (povinnost být zaměstnaný, rodiče byli zodpovědní za to, že dítě bude chodit do školy). Najednou se objevuje nezaměstnanost, která ovlivňuje stabilitu rodin, ovlivňuje demografickou situaci, zprostředkovaně má vliv na rozpad rodin. Dochází postupně k odklonu od tradic v tom smyslu, že přibývá žen, které se chtějí stát matkami, ale nevdávat se, nebo dokonce sami bez partnera. Založení rodiny se stává dilematem hlavně pro mladé

ženy. Co zařadit na prvé místo? Jak zařídit, aby zvládla profesní dráhu, kariéru a současně dobře fungující rodinu s dětmi (Višňovský; Hroncová a kol., 2010).

Celkový stav společnosti provázený těmito často překotnými změnami, způsobujícími jistou dezorientaci, diferenciaci společnosti atd. má anomický charakter a otázky anomie se stávají aktuálním problémem právě i v rodině.

Pozoruhodný výzkum na toto téma realizoval P. Ondrejko. Z výsledků a závěrů tohoto výzkumu stojí za zmínku, že nejvyšší skóre ze všech otázek zaznamenala odpověď „na většině našich dnešních těžkostí nemůžu jako jednotlivec nic změnit“ a „svět se stal dnes tak komplikovaným, že se v něm už člověk nevyzná“. Celkově autor konstatuje, že existence projevů anomie v současné rodině byla jednoznačně prokázána (Ondrejko, 2010).

Následně se pokusíme přiblížit současnou rodinu z hlediska některých základních ukazatelů.

a) Demografická situace

Mezi nové rysy demografického vývoje patří přirozený úbytek obyvatel a zrychlující se proces stárnutí populace. Další výrazný posun zaznamenáváme ve věku uzavírání sňatků. U mužů se hranice posunula z věku 24 na 29 a u žen z 21 na 27. Došlo k výraznému poklesu porodnosti. Jestliže ještě na počátku devadesátých let se koeficient pohyboval kolem 1,9, v posledních letech činí okolo 1,3. Mají na to vliv ekonomické problémy, nezaměstnanost, bytová situace. Dnešní trend je takový, že dítě v rodině je vnímáno velmi často jako bariéra v profesním růstu, překážka ve vlastní seberealizaci a to oběma rodiči. Statistické údaje říkají, že páry, kde jsou oba rodiče zaměstnaní, mají méně než dvě děti, zatímco páry při jednom zaměstnaném rodiči je to 2,5 dítěte.

Přidávají se i další důvody. Např. v Itálii, tradičně orientovaném rodinu, se rozšířil názor, že rodičovská role je příliš složitá, možnost neúspěchu vysoká, časy jsou celkově špatné a budoucnost nejistá a tak je třeba žít současností, snažit se užívat si život jako to jde, bez odpovědnosti a bez dětí je to snadnější. Výsledkem je, že nejen v Itálii roste počet bezdětných párů (v anglosaských zemích mají pro to výraz „childtree“). V Americe již každá pátá žena nemá děti a porodnost je nejnižší v historii vůbec. I u nás počet bezdětných žen roste.

Dítě je vnímáno ale také často jako určitý přepych a to z důvodů nejen ekonomických. Výsledky výzkumu J. Macháčkové zřetelně ukazují, že v souvislosti s příchodem dítěte dochází ke změně sociální i ekonomické situace rodiny, rodiče předpokládají obtížnější návrat do zaměstnání a celkově se příchod dítěte stává pro řadu rodin problémem. Autorka konstatuje, že okolnosti vznikající při založení rodiny nejsou nijak zvlášť příznivé a českého státu jakoby se tento neuspokojivý stav vůbec netýkal (Macháčková, (2008). Není divu, že se výrazně zvyšuje podíl těch manželství, která uvažují pouze o jednom dítěti a někteří mladí lidé neplánují ve svém životě dítě vůbec.

Markantní je další posun v charakteru rodiny. Tím, že výrazně ubývá legitimně založených rodin, sílí trend partnerského soužití bez uzavření sňatků. Ještě v šedesátých letech se 95% dětí rodilo v manželství. Dnes naopak dětí narozených mimo manželství je již přes 40%. Rozvod či rozpad soužití je do života dnešní mladé generace běžně zakomponován jako „pojistka“ případného neúspěchu. Také názor, že dítě nemusí vyrůstat v úplné rodině, se stává čím dál běžnějším. Při tomto, v řadě zemí již déletrvajícím trendu, zesilují snahy o přijímání právních úprav nesezdaného soužití, tedy o jeho formalizaci vedle právní úpravy manželství. Jedná se nejen o skandinávské země, ale též o právní úpravy francouzské či nizozemské.

To je ovšem vážný problém z hlediska rozvoje osobnosti dítěte, protože tím bývá narušen celý výchovný proces. Nepřítomnost otce vinou rozvodu nebo kvůli tomu, že s matkou dítěte nikdy nezačal žít, je výrazným rizikovým faktorem především pro chlapce, kteří postrádají (při výrazné feminizaci našeho školství) jakékoliv vzory mužského jednání. Absence modelu tohoto jednání však poznamenává i rozvoj osobnosti dívek, obtížně si

vytvářejících model svého budoucího partnera. Děti vychovávané jedním z rodičů mají podle mezinárodních srovnávacích studií v průměru horší výsledky ve škole, více psychických problémů a také více střetů se zákonem. Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna (Matoušek; Kroftová, 1998, 40).

V obou případech platí, že „rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává“ (Matoušek, 1997, 8) a tento model pak dítěti v případě osamocených matek či otců citelně chybí.

Demografická situace se pojí i s výskytem sociálních deviací. Ještě v osmdesátých letech výzkumy a statistiky vykazovaly souvislost mezi kriminalitou mladistvých a počtem dětí. Převážná část mladistvých delikventů pocházela z vícečetných rodin. Dnešní trend, kdy dítě v rodině je vnímáno často jako určitý přepych (z důvodů nejen ekonomických) a ještě častěji jako bariéra v profesním růstu, překážka ve vlastní seberealizaci a to oběma rodiči. Zřetelně se zvyšuje podíl těch manželství, která uvažují o jednom dítěti. Situace jedináčka v rodině a jeho výchova je však, z hlediska deviantního chování, stejně riziková jako situace ve vícečetné rodině.

b) Demokratizace rodinného života

K demokratizaci rodiny došlo v průběhu posledních desetiletí především v důsledku dlouholetých emancipačních snah žen o zrovnoprávnění v životě vůbec. Je to současně spojeno i se vzrůstající vzdělaností a kvalifikovaností žen, ale do jisté míry to souvisí i s proměnami v hodnotové orientaci. Současně lze zaznamenat i posuny v rolích a hlavně pokles autority mužů, otců. Někteří autoři hovoří dokonce o krizi otců. I to se může projevit, především v souvislosti s rozvojem osobnosti a výchovou chlapců, jako problém, který může přispět k deviantnímu chování.

Francouzský sociolog J. C. Kaufmann zdůrazňuje, že u žen rozhodnutí vydat se na cestu autonomie se netýká jen jich samotných, ale celé společnosti a tím ve skutečnosti zpochybňují samotnou strukturu jejích základů – rodinu založenou na oddanosti a sebeobětování ženy – a tím ohrožují celý současný sociální systém (Kaufmann, 1995).

Demokratizační tendence lze zaznamenat nejen ve vztahu mezi manželi, ale též i v rovině rodiče – děti. Není to až tak příliš dlouho, kdy děti rodičům vykaly. Celkově lze dnes pozorovat vztahy partnerštější a přístupy k dětem mnohem tolerantnější. Je opět otázkou, zda tento posun je jednoznačně ku prospěchu v rozvoji osobnosti dítěte a jestli ono „kamarádství“ někdy není dětmi zneužíváno a neprojevuje se v tom, že dítě přestává celkově vnímat roli autorit a nepřispívá tak k likvidaci jakýchkoliv zábran v jednání.

Dlouhodobými výzkumy je dnes dostatečně potvrzeno, že v rodinách delikventně se chovajících adolescentů se rodiče méně starají o vytvoření zábran v asociálním chování dětí (Matoušek; Kroftová, 1998, 44)

c) Sociálně ekonomická situace rodin

Existence rodiny je podstatná pro hospodářský rozvoj, podílí se výrazně na formování toho, čemu se v poslední době říká „lidský kapitál“. Rodina také byla a v současnosti opět v řadě případů představuje samostatnou ekonomickou jednotku, podílející se na tvorbě společenského bohatství. Pod vlivem uvedených rizik doby, především v souvislosti s pokračující diferenciací společnosti dochází i k diferenciaci rodin a sociálně ekonomická situace rodin se mění. Celkově se postupně od devadesátých let projevuje určitý pokles reálných příjmů a koncentrace větší části domácností v nižších příjmových pásmech.

Struktura spotřeby se mění ve prospěch potravin, bydlení, zdravotní péče na úkor oblečení, kultury, rekreace. Trend v zásadě pokračuje, postupuje zřetelná diferenciacie, včetně hrozby sociální exkluze u určité části rodin.

V našem výzkumu (byl realizován na souboru 500 rodin v rámci projektu Tradition and modernity in the life-style of the families of the Visegrad countries) plná polovina rodin přiznává zadluženost a téměř v 60 ti % uvádějí, že při rozhodování o výběru potravin zásadní

roli hraje cena (Kraus; Jedličková, 2007, 279). Na druhé straně je mnoho rodin, které žijí v nadměrném blahobytu. V nich často dochází k tzv. „zpeněžování dětství“ s neúměrnou výší kapesného.

Z hlediska deviantního jednání představují hrozbu oba extrémy ve struktuře rodin. Rizikové jsou nepochybně rodiny žijící v chudobě, či na její hranici. Rodina a v důsledku toho i děti ve snaze vyrovnat se okolí jsou pod tlakem a to vede často ke kriminálnímu jednání. Ještě v padesátých letech platilo, že zdrcující většina delikventně jednajících mladých lidí pochází z nejhudších a nejméně vzdělaných rodin. Stále sice platí, že jako nejpříznivější živná půda kriminálního chování se jeví nejnižší vrstvy společnosti, s nejnižší kvalifikací a nejvyšší nezaměstnaností, ale výrazně narostlo toto jednání i v rodinách velmi dobře situovaných. Toto přelévání kriminality do lépe situovaných vrstev se dá interpretovat jako následek klesajícího vlivu rodiny na chování dospívajících ve všech společenských vrstvách (Matoušek; Kroftová, 1998, 41). Často to souvisí i se zmíněným „zpeněžováním dětství“, s neúměrnou výší kapesného a to je situace, která může vést k dalším deviantním projevům jako je alkohol, drogy, patologické hráčství.

Také šikana má často spojitost se sociálně ekonomickou situací rodiny. Oběťmi šikany se stávají děti, které se nemohou z daných důvodů účastnit různých akcí, odlišují se svým oblečením, vybavením. Někdy tyto okolnosti mohou naopak vést k tomu, že tyto děti se stávají agresory, ve snaze vykompenzovat své znevýhodnění.

d) Dezintegrace rodinného života

Jeden z významných dopadů společenských proměn do rodinného života je jeho dezintegrace. Již delší dobu lze pozorovat, že téměř ve všech rodinách v určité míře ubylo chvil, kdy se rodina schází pohromadě za účelem sdělit si vzájemně své zážitky, radosti i starosti a hledat cesty vzájemné pomoci, spolupráce. Přibývá naopak rodin, kde se jednotliví členové jen potkávají, korespondují spolu, příp. přestávají komunikovat vůbec. Např. ani při jídle se ve značné míře rodiny nescházejí. Alespoň u večeře uvádí 43 % denně a 15% pouze o víkendech, kdy se ve 45 % scházejí i u oběda (Kraus; Jedličková, 2007). Rodina se stává spíše jakýmsi průchozím prostorem a její členové žijí spíše vedle sebe než spolu.

Naše výzkumy současně potvrzují, že pouto rodiny posilují právě takové faktory jako je vzájemná komunikace, společně prožívané záliby a společně trávený volný čas. Teprve pak následuje např. erotika, sexualita. V našem výzkumu na otázku co nejvíce udržuje rodinu pohromadě nejfrekventovanější odpověď (88%) byla to, že „mohu se na někoho spolehnout, mám citové zázemí“ (Kraus; Jedličková, 2007, 298).

Dezintegraci rodinného života jsou bohužel poznamenány především děti. Ony pociťují absenci pevného zázemí nejvíce. Není divu, že když jim ho neposkytne rodina, hledají ho jinde a to nejčastěji v nejrůznějších partách. Ty ovšem velmi často představují živnou půdu pro delikventní jednání.

Studie delikventně jednajících mladistvých ukazují rodinné prostředí jako chladné, s minimem rodičovského zájmu o dítě. Rodiče jsou dětmi charakterizováni jako pasivní až odmítaví, s nezájmem o potřebu dítěte (Matoušek; Kroftová, 1998, 43).

e) Izolovanost rodin

Současná rodina se jeví také jako více uzavřená, dostává se do jisté izolovanosti a žije více dovnitř. Rodina se tak zmenšuje nejen počtem svých členů, ale ještě více počtem a intenzitou vzájemných vazeb. Taková rodina je pak celkově labilnější a citlivější na jakékoliv vnitřní otřesy. Neexistující vnějškové ukotvení v širších společenských vazbách má za následek, že jakékoliv konflikty či další problémy uvnitř rodiny ji, obrazně řečeno, vychylují z rovnováhy a situace se může velmi rychle změnit ve stav ohrožující celkovou stabilitu, která může vést až k rozvratu (Kraus, 2008, 112).

Navíc lze v řadě rodin pozorovat, že si manželé vytvářejí vedle společného rodinného života ještě jeden svůj vlastní (zpravidla vázaný na své záliby, resp. život intimní) a dětem,

kteří jsou tak odkázány samy na sebe, nezbyvá nic jiného než žít také svůj vlastní život. Dochází pak k atomizaci života rodin, která ve svých důsledcích může u dětí opět vést k tomu, že při hledání vlastní cesty životem vznikají větší předpoklady k deviantním projevům. Čím hůře rodiče monitorují své dítě, tím je větší pravděpodobnost, že se trestného činu dopustí v časném věku, že jej bude opakovat a že půjde o závažný trestný čin (Matoušek; Kroftová, 1998, 45).

f) Životní styl rodin v současnosti

Všechny výše zmíněné změny, posuny ovlivňují celkový životní styl rodin poznamenaný především konzumností. V našem výzkumu uvádí 20% rodin jako dominující volnočasovou aktivitu návštěvu nákupních center (Kraus; Jedličková, 2007, 294). Tento životní styl vede také k již zmíněnému „zpeněžování dětství“. Rodiče to, že nemají čas na zabývání se vlastním dítětem, kompenzují tím, že mu mohou koupit, nač si vzpomene. To ovšem opět vede k narušení rozvoje dětské osobnosti a ve svých důsledcích může pak vyústit v deviantní chování.

Do životního stylu současných rodin se promítají i posuny v hodnotové orientaci. Čím dál více získávají převahu hodnoty materiálního charakteru nad hodnotami duchovními. Podíl na tom má i výrazný průnik médií do života rodin. Média zásadně ovlivňují volný čas jednotlivých členů rodiny i celkový životní styl.

Zmíněné jevy dezintegrace, atomizace, celková vnitřní labilita se promítá do celkového života rodin, který je pak často provázen i různými sociálními deviacemi přímo v životě rodiny. Celkový nárůst sociálních deviací nepochybně znamená i nárůst počtu rodin zasažených těmito jevy (nezaměstnanost, alkoholismus, násilí apod.) a tedy rodin s dissociálním životním stylem. Značná část deviantně jednajících dětí a mladistvých pochází z rodin, v jejichž prostředí přímo k deviantním projevům dochází (viz nárůst domácího násilí).

„Rodič, který se chová delikventně, nadměrně pije, bere drogy, je často nezaměstnaný nebo má podobné projevy „sociální nepřizpůsobivosti“ zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude během dospívání přestupovat meze zákona“ (Matoušek; Kroftová, 1998, 45).

Úkoly:

1. Charakterizujte současnou rodinu z hlediska demografických změn.
2. Vysvětlete demokratizaci rodinného života.
3. Charakterizujte sociálně ekonomickou situaci českých rodin.
4. Jakými dalšími znaky je charakterizována současná rodina?

Studijní literatura

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha:Portál, 2008. 215 s.

KRAUS, B., JEDLIČKOVÁ, I. National report from the Czech Republic, University of Hradec Králové. In.:Benkö, Z. (eds.). *Tradition and modernity in the life-style of the families of the Visegrad countries*. Szeged: SZEK J.Gyula Higher Education Publisher, 2007.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001.

KRAUS, B.a kol. *Středoškolská mládež a její svět*. 1.vyd. Brno: Paido, 2006. 156 s.

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998

VIŠŇOVSKÝ, L., HRONCOVÁ, J. a kol. *Slovenská rodina v kontexte transformačných premien*. Banská Bystrica. UMB 2010.

Rodinné funkce a jejich proměna

Cíl studia tématu: charakterizovat rodinné funkce v současnosti, vymežit jejich posun, uvést druhy rodin podle plnění svých funkcí.

K zapamatování:

- a) Biologicko-reprodukční
- b) Sociálně-ekonomická
- c) Funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelská)
- d) Socializačně-výchovná
- e) Funkce emocionální

Z hlediska plnění či neplnění základních funkcí rodiny, můžeme rozlišit **čtyři typy rodin**

1. Funkční rodina
2. Problémová rodina
3. Dysfunkční rodina
4. Afunkční rodina

Nejen že jsou u rodin někdy zaznamenány **poruchy funkcí**, ale je možné pozorovat i poruchy ve výchově jinými slovy poruchy rodičovské role či rodičovství:

- Rodiče se o své dítě nemohou starat
- Rodiče se o dítě starat neumějí
- Rodiče se o dítě starat nechtějí
- Rodiče se starají hyperprotektivně, nadměrně

Rodina vždy plnila určité funkce. K těm základním a nejčastěji uváděným patří:

a) Biologicko-reprodukční funkce rodiny má význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří. Má-li společnost zabezpečit perspektivy svého rozvoje, potřebuje stabilní reprodukční základnu. Proto je také v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní. Z tohoto důvodu stát reprodukci reguluje prostřednictvím tzv. populační politiky. Restriktivní politika je zaměřená na tlumení populační exploze (např. v Číně), stimulační populační politika je zaměřená na zvýšení indexu porodnosti.

Význam biologicko-reprodukční funkce rodiny pro samotného jedince je pak spatřován jednak v uspokojování jeho biologických a sexuálních potřeb, ale také v uspokojování potřeby pokračování rodu každého jedince.

Změny, které se týkají této funkce, jsou v současnosti podmíněné následujícími alternativami spolužití a reprodukčního procesu:

- spolužití biologických rodičů a dětí,
- spolužití rodičů adoptivních, pěstounských anebo získaných dětí,
- žena rozhodnutá vychovávat dítě sama bez úmyslného informování partnera o dítěti,
- homosexuální anebo lesbické dvojice vychovávající děti jednoho nebo obou partnerů,
- bezdětní manželé (partneři) z důvodů vlastního rozhodnutí, nebo neplodnosti jednoho z nich (Hudecová, 2008, 15).

b) Sociálně-ekonomická funkce rodiny obsahuje řadu aspektů. Rodina je chápána jako významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Členové rodiny se jednak zapojují do výrobní a nevýrobní sféry v rámci výkonu určitého povolání,

ale rodina jako celek se stává především významným spotřebitelem, na němž je současný trh závislý. V rámci rodinného systému se pak realizuje řada rozhodnutí týkající se využití materiálních a finančních prostředků, investic, výdajů. Přerozdělování v rámci rodiny tak má významný sociální charakter - zdroje i výdaje mají odlišný charakter. Poruchy ekonomické funkce se projevují v hmotném nedostatku, což je v současnosti často důsledek nezaměstnanosti, zvyšování životních nákladů. Ekonomická funkce zaznamenala také posun ve směru určitého návratu k té podobě, kdy rodina představovala samostatnou ekonomickou (výrobní, obchodní) jednotku. Dnes již opět existuje řada rodin, které jsou takovými jednotkami, či takto fungují alespoň zčásti (podnikají doma vedle svého zaměstnání).

c) Funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelskou), spočívá v zabezpečení životních potřeb (biologických, hygienických, zdravotních) všem členům rodiny, dětem především. Jestliže v posledních desetiletích tuto funkci zčásti na sebe přejímal stát (důchodové pojištění, nemocenské pojištění, domovy důchodců, léčebny pro dlouhodobě nemocné, ozdravovny, povinné preventivní prohlídky, očkování ap.), po r. 1990 je rodina opět na této funkci zainteresována více a předpokládá se větší spoluúčast na jejím plnění (např. pacienti jsou propouštěni dříve do domácího ošetřování, některé léčebny, ozdravovny zanikají, finanční spoluúčast na zdravotní péči, očkování a preventivní lékařské prohlídky včetně zubních ze škol vymizely apod.).

Tím, že současná společnost nutí k převzetí celkově větší zodpovědnosti za členy rodiny, zvyšují se nároky na rodinu právě v souvislosti s touto funkcí, kdy je potřeba se postarat o nemocného, starého, či nějak postiženého člena rodiny. Rodina (především je-li neúplná) pak všechny tyto nároky jen velmi obtížně zvládá, což se velmi často promítá do života dětí. Navíc se ukazuje, že děti si ve své orientační rodině vytvářejí model pro své budoucí chování v souvislosti s péčí o své rodiče. Existuje současně významný vztah mezi citovou podporou v dětství a následnou podporou a péčí o vlastní rodiče (Benešová, 2010).

d) Socializačně-výchovná funkce rodiny spočívá především v tom, že má ústřední úlohu v socializačním procesu dítěte. Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přijímá velmi široké spektrum nejrůznějších informací a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými a psychickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, jimiž jsou pro dítě především rodiče a starší sourozenci. Dítě v socializačním procesu tedy nezůstává pasivním článkem, uplatňuje také svou vůli, své zájmy, přání, orientace.

Dnes je však třeba vedle socializačního dosahu rodiny na děti zvláště zdůraznit také význam působení mladší generace na starší. V souvislosti s prodlužováním časového intervalu soužití mladé, střední a starší generace vzrůstá dosah socializačního působení dětí a mládeže na rodiče i prarodiče v užší i širší rodině. V jistém smyslu je socializační funkce rodiny právě pro staré členy rodiny důležitější než pro mladé, protože intenzita jejich sociálních vztahů ve společnosti se oslabuje a klesá.

Současná sociologie také hovoří o tom, že dochází ke konkurenčnímu rozštěpení socializačních mechanismů (Keller, 1992). Různé socializační činitele (rodina, škola, masová média atd.) vytvářejí protikladné socializační tlaky. I v souvislosti s výchovou cíle výchovných a vzdělávacích aktivit školy a rodiny se často velmi lišily, někdy byly dokonce protichůdné, což vedlo k jakési dvojkolejnosti výchovy.

Dnes již rodina nežije pod tlakem očekávání "aktivního podílení se na životě společnosti" a bezvýhradného přijetí výchovné linie naordinované zideologizovanou školou. Rodina může svou vizi výchovy škole bez rozpaků sdělit a žádat po škole, aby pohled rodiny na výchovu nejen respektovala, ale ve své práci a přístupu k dětem i reflektovala. Na druhou stranu škola

již dnes nemá prakticky žádné nástroje, jak by rodinu mohla přimět ke spolupráci (Rabušicová; Pol, 1996, 50). Často dochází ke vzájemnému svalování odpovědnosti za výchovu. Škola předpokládá, že zásadní formování osobnosti by mělo probíhat v rodině, řada rodičů totéž očekává od školy (základní) a navíc očekává, že profesionální přístup učitelů napraví i chyby, jichž se ve svých výchovných přístupech dopouštějí.

Celkově i v souvislosti s funkcí výchovnou (včetně relaxační) je možné sledovat zvýšené nároky na rodinu a to i po stránce finanční (zabezpečování aktivit ve volném čase). Možnosti plnit tyto funkce jsou tím pádem silně determinovány již zmíněnou sociální diferenciací.

V souvislosti s výchovnou funkcí se také zvyšuje pocit odpovědnosti za úspěšnost dětí. Pokud jde o výchovné styly, opět lze říci, že extrémní představují rizika z hlediska deviantního chování. Dnes je poměrně typický styl liberální, vše dovolující. Je zřejmé, a výzkumy to opět potvrzují, že značná část deviantně jednajících dětí a mladistvých pochází právě z rodin, kde byl aplikován tento výchovný přístup. Kde dítě není zvyklé na určitá pravidla a jejich dodržování, na určité příkazy, zákazy a jejich respektování. Je prokázáno, že příliš tvrdá disciplína, agresivní projevy rodičů vůči dítěti vedou častěji také k obdobným projevům u dětí. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovolenému způsobu chování (Matoušek; Kroftová, 1998, 44).

Problémů spojených s charakterem výchovy v rodině je víc. Častou příčinou selhání a deviantního chování je i výchova nekonzistentní (jednou rodiče dítě za přestupek důrazně potrestají, jindy ho tolerují) nebo provázená nejednotným přístupem rodičů (matka má jiné požadavky a praktikuje jiné přístupy než otec).

e) Funkce emocionální je nezastupitelná, protože žádná jiná instituce nedokáže vytvořit potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty, vzájemné důvěry, podpory a pomoci, společné rituály. Vzhledem k tomu nemůže ve své podstatě zaznamenat ani žádných změn. Změny je však možno registrovat v úrovni a kvalitě, v jaké se s ní rodina vypořádává. Od 90-tých let lze v důsledku všech vnitřních proměn rodiny (o nichž byla řeč výše) pozorovat, jak přibývá rodin, které tuto funkci (z důvodu rozpadovosti, desintegrace, zaneprázdněnosti) plní s velkými obtížemi, resp. neplní téměř vůbec. Důsledkem pak je nárůst počtu dětí citově deprivovaných ale dokonce i týraných. Selhání této funkce se pak projevuje nejružnějšími psychickými poruchami, které následně mohou vést k sociálně deviantnímu chování. U značné části mladistvých delikventů, toxikomanů, agresorů, gamblerů ale i sebevrahů se ukazuje, že právě selhání této funkce a neuspokojení potřeb s ní spojených bývá jednou z vážných příčin jejich selhání.

Rodina má tedy plnit určité základní funkce, aby došlo ke správnému vývoji dítěte. Pokud rodina tyto funkce neplní, můžeme hovořit o poruchách funkcí rodiny. S rozpadající se industriální společností se mění tlaky, které na rodinu působí natolik, že přestává plnit i své základní funkce. Zmíněné životní tempo, zvyšující se nároky a hlavně společensko politická a ekonomická situace staví před rodinu nové úkoly, na které z minulosti nebyla zvyklá a ani připravená. Rodin špatně funkčních v evropských zemích nevyhnutelně přibývá a současná společnost má jen omezené možnosti, jak vynutit na rodičích, upřednostňujících své zájmy před dětmi řádné plnění rodičovských povinností (Matoušek; Kroftová, 1998, 40).

Z hlediska plnění či neplnění základních funkcí rodiny, můžeme rozlišit čtyři typy rodin (Dunovský, 1986, 28)

5. *Funkční rodina*: v té je zajištěn správný vývoj jedince
6. *Problémová rodina*: zde se již vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí rodiny (z hlediska společnosti rodina plní funkce biologické, ekonomické, sociální a psychologické). Rodina je schopna problémy řešit nebo je kompenzovat.
7. *Dysfunkční rodina*: je taková rodina, ve které se vyskytují vážné poruchy některých nebo všech funkcí. Tyto poruchy ohrožují rodinu jako celek, ale i dítě a jeho vývoj.

Rodina není schopna řešit problémy vlastními silami. V takové případě dysfunkční rodiny může dojít až k zbavení rodiče jeho rodičovských práv.

8. *Afunkční rodina*: rodiny takového typu přestávají plnit svoje základní funkce. Dítěti rodina škodí, nebo jej dokonce může ohrožovat v jeho existenci. V případě afunkční rodiny je jediným řešením odebrání dítěte z rodiny a umístění ho do rodiny náhradní popřípadě jinam.

Podle L. Višňovského lze za dysfunkční rodiny považovat rodiny: nezralé, přetížené, ambiciozní, perfekcionistické, autoritářské, rozmazlující (2007, 93).

V případech, že rodina neplní funkce, které by měla a je sledována jako dysfunkční nebo afunkční, je zde určité riziko, že nedojde ke správnému vývoji dítěte. V takovýchto situacích dochází k vnitřnímu rozkladu rodiny, k vážným poruchám a v důsledku toho, je ohrožena socializace jedince. Rodiče se poté mohou dopouštět zanedbávání dítěte či mladistvého, které vede k citové deprivaci. Zanedbávání se objevuje u rodičů, kteří jsou sami anomální osobnosti, žijí v nedostatku či o dítě nejeví žádný zájem.

Následky takovéto citové deprivace se projevují i do budoucího života deprivovaných jedinců. Ti poté mají problémy v mezilidských vztazích, problémy se sebeovládáním, s nedostatkem sociální citlivosti nebo nemají dostatek ohledu k druhým či nejsou schopni nést odpovědnost za sebe a své chování. Podle Matouška výzkumy stále potvrzují, že zanedbávání či případné týrání dětí, velmi zvyšuje pravděpodobnost, že se během dospělosti dostanou do konfliktu se zákonem (1997, 18).

Nejen že jsou u rodin někdy zaznamenány poruchy funkcí, ale je možné pozorovat i poruchy ve výchově jinými slovy poruchy rodičovské role či rodičovství. Šulová (2004) je dělí takto:

Rodiče se o své dítě nemohou starat a to zejména díky narušení rodinného celku (např. úmrtí) nebo díky nepříznivým přírodním či společenským podmínkám (např. válka).

Rodiče se o dítě starat neumějí či nedovedou např. z důvodu vlastní nezralosti. Zařadit sem lze i situace rozvádějících se rodičů, kdy je jednomu z rodičů tím druhým znemožňováno, aby se o dítě staral.

Rodiče se o dítě starat nechtějí a neposkytují dítěti potřebnou péči. Převažuje u nich nezájem až hostilita. Dochází k zanedbávání dětí a mnohdy i k tomu, že je rodiče opouštějí.

Rodiče se starají hyperprotektivně, nadměrně, což může vést až k rozmazlení jedince, který nerespektuje druhé, není schopen samostatnosti a je nepřipraven pro budoucí samostatný život.

Rodiče mají jistě právo zvolit, jak se budou o dítě starat, jak je budou vychovávat, jakým způsobem na něj budou působit. Podle působení rodičů na děti a možnosti dětí podílet se na utváření rodinného života nebo se podílet na rozhodnutích v rodině můžeme rozlišit přístupy: demokratický, liberální nebo autoritativní. Každý má určité klady a zápory. Nicméně za nejvhodnější lze považovat demokratický, který by ovšem měl respektovat jasná pravidla a dělbu odpovědnosti.

Úkoly:

1. Vyjmenujte funkce rodiny v současnosti.
2. Jaké funkce a jakým způsobem se proměňují?
3. Jaké funkce jsou nenahraditelné?
4. Charakterizujte typy rodin podle zabezpečování svých funkcí.

Studijní literatura:

DUNOVSKÝ, J. *et. al Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999.

HUDECOVÁ, A., BROZMANOVÁ, A. a kol. *Sociálna práca s rodinou*. Banská Bystrica, UMB, 2008.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha:Portál, 2008. 215 s.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007

KRAUS, B.a kol. *Středoškolská mládež a její svět*. 1.vyd. Brno: Paido, 2006. 156 s.

ŠULOVÁ, L, *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2004

Rodinné prostředí a sociální deviace

Cíl studia tématu: charakterizovat rodinu v podmínkách demograficko-psychologických, materiálně-ekonomických a kulturně-výchovných, v souvislosti se sociálními deviacemi.

K zapamatování:

- Demograficko-psychologické podmínky rodinného prostředí
  - Materiálně-ekonomické faktory rodinného prostředí
  - V kulturně-výchovné stránce rodinného prostředí
-
- výchova v rodině
  - rozvod
  - anomální osobnost
  - nepřítomnost rodičovské postavy v rodině
  - způsob řešení konfliktů
  - ekonomické postavení rodiny

Rodinné prostředí patří mezi nejdůležitější činitele v oblasti vývoje či socializace jedince, proto představuje patologické rodinné prostředí velké riziko pro vznik sociálních deviací či přímo delikvence. Rodina patří mezi nejdůležitější sociální skupinu, ve které jedinec žije a mělo by v ní docházet k uspokojování základních potřeb jedince. Pokud k tomu nedochází dítě nebo mladistvý si potřeby uspokojuje jinde a jinak např. v partě, se kterou se podílí na delikvenci.

Mluvíme-li o rodinném prostředí, lze je charakterizovat v zásadě ve třech oblastech. První jsou *demograficko-psychologické* podmínky. Tyto podmínky zahrnují jednak celkovou strukturu rodiny (např. úplnost/neúplnost rodiny, počet dětí) a také vnitřní stabilitu rodiny (např. vztahy mezi rodiči a dětmi). Další oblastí ovlivňující rodinné prostředí jsou *materiálně-ekonomické* faktory. Do této skupiny lze zařadit zejména profesi či zaměstnanost rodičů, kvalitu bydlení, finanční zajištění, ale i to, zda daná rodina má materiální podmínky pro zájmy dětí. Třetí oblast je *kulturně-výchovná*. V této oblasti se hlavně odráží hodnotová orientace a vzdělání rodičů, životní styl rodiny, využívání volného času apod. (Kraus, 2008)

V pedagogické a psychologické literatuře je tradičně přikládán největší význam nemateriálním faktorům rodinného prostředí, které vytvářejí základ emocionálního a kulturního klimatu rodiny. Diferencované a analytické posuzování závažnosti jednotlivých aspektů, vyplývajících z těchto stránek rodinného prostředí, má hlavní význam teprve při pedagogicko-psychologickém diagnostikování konkrétních výchovných případů. Nelze přitom podceňovat ani skutečnosti vyplývající z materiálně-ekonomických souvislostí života současné rodiny (Střelec, 1998). Podívejme se na uvedené znaky rodinného prostředí podrobněji.

Demograficko-psychologické podmínky rodinného prostředí zahrnují v našem pojetí především dva okruhy znaků:

- celkovou strukturu rodiny (včetně věku) a aspekty vyplývající z působení otcovského, mateřského, sourozeneckého příp. prarodičovského,
- vnitřní stabilitu rodiny (všechny roviny vztahů uvnitř) jako základnu emocionální atmosféry rodinného prostředí a předpoklad existence a přirozeného rozvíjení všech dimenzí

rodinného života.

V prvním případě jde samozřejmě především o úplnost či neúplnost rodiny, ale také např. o počet dětí. Specifické problémy pro výchovu vytvářelo prostředí s velkým počtem dětí (tři a více), ale stejně tak problematické se jeví, pro dnešní dobu mnohem častější, prostředí jedináčků, které rovněž klade na rodiče zvýšené nároky. Také věkové rozdíly mezi rodiči, mezi sourozenci mohou být často zdrojem nejrůznějších problémů.

Pokud jde o vztahy, nejdůležitější rovinou jsou jistě vztahy mezi rodiči a dětmi, do nichž se promítla již zmíněná demokratizace. Podstatné jsou samozřejmě i vazby mezi dospělými a to nejen mezi rodiči, ale i mezi rodiči a prarodiči.

Materiálně-ekonomické faktory rodinného prostředí můžeme rozdělit do několika skupin. Patří sem především:

- problematika zaměstnanosti (profese) rodičů, otců i matek a vliv této skutečnosti na děti,
- charakter a kvalita bydlení, vybavenost domácnosti,
- otázka zařazení rodiny a jejích aktivit do ekonomického makro systému společnosti,
- individuální spotřeba rodiny jako součást životního způsobu rodiny a z toho plynoucí výchovné aspekty,
- vliv techniky a technických prostředků na život současné rodiny a některé další otázky, např. materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí, pro přípravu dětí do školy a podobně (knihovna, hudební nástroje, sportovní potřeby apod.).

V kulturně-výchovné stránce rodinného prostředí se kromě některých již zmíněných faktorů odráží především:

- hodnotová orientace a vzdělání rodičů,
- celkový životní styl především v souvislosti s využíváním volného času (zájmová činnost, míra a způsob využívání masmédií, cestování, trávení dovolených, stravovací návyky apod.),
- míra pedagogizace rodinného prostředí, patrná například z využívání pedagogických prostředků v souladu s privátními a společenskými záměry a některé další podmínky, které mají vliv na vytváření postojů dětí k lidem, ke vzdělání, práci, kultuře, politice a vůbec k životu.

Hranice mezi těmito skupinami vlivů rodinného prostředí nemohou být vymezeny přesně a také výčet jednotlivých příbuzných skupin faktorů není vyčerpávající. Uvedené orientační rozdělení je jedním z možných přístupů k systematizaci vlivů rodinného prostředí, ze kterých zároveň vyplývají těsné vzájemné vazby mezi jednotlivými stránkami rodinného prostředí. Úspěšné řešení běžných i specifických výchovných situací, se kterými se pedagogové setkávají při své práci, předpokládá v první řadě znalost osobnosti žáka. Jednou z cest k poznání jeho vlastností, včetně individuálních zvláštností, je orientace učitele v podmínkách rodinného prostředí, ve kterém žák žije.

Tuto skutečnost mohou kromě jiných potvrdit zkušenosti pedagogové, kteří působili delší dobu v jednom místě, na vesnici nebo v menším městě a přitom poznali příslušnou lokalitu a její obyvatele. Analogicky můžeme spojit tento fakt s pozorností, která je věnována obnovení instituce rodinných lékařů, vycházejících při své práci z důvěrné znalosti zdravotního stavu dospělých i dětských příslušníků jednotlivých rodin.

Obě oblasti specifických působností lékařů i učitelů mají něco společného, informace o rodinném prostředí mohou přispět ke stanovení správných diagnóz a určení optimálních léčebných nebo výchovných postupů. Přitom jedna z těchto profesí věnuje pozornost především biologickým, psychologickým a sociálním aspektům lidského zdraví a druhá se zaměřuje, vedle demograficko-psychologických faktorů, také na materiálně-ekonomickou a kulturně-pedagogickou stránku rodinného prostředí z hlediska výchovy.

I život rodiny, stejně jako celé společnosti ovlivňují normy, o nichž byla řeč již na počátku této publikace. I v životě rodiny je nesmírně důležité, jak má nastavena základní pravidla pro chování, co toleruje, jak má vypracovaný systém sankcí. Lze, podle P. Ondřejkoviče, uvažovat o třech funkcích normy z hlediska rodiny:

- a) O funkci sociální integrace, kdy normy připoutávají jednotlivce ke skupině tím, že definují kritéria členství ve skupině a možnosti přístupu. Pokud dojde k jejich interiorizaci, podporují vznik personální a rodinné identity.
- b) O funkci orientace, kdy normy typizují dovolené a zakázané, nepřiměřené a vhodné chování. Tato funkce může mít obzvlášť význam při náhlých sociálních změnách, dlouhotrvající demoralizující ekonomice, provázené deficitem regulace.
- c) O funkci koordinace, vzhledem k tomu, že normy nadčasově stabilizují rolové očekávání a zabezpečují tak dlouhodobou koordinaci výměny vzájemných vztahů mezi individui a okolím (Ondřejkovič, 2010), 31).

Kromě poruch funkcí rodiny, poruch ve výchově, nesprávné hodnotové orientaci, špatně nastavených norem, resp. nedostatků v jejich dodržování, můžeme najít i další negativní jevy rodinného prostředí, které mají či mohou mít vliv na vznik deviantního chování. Rizikovým faktorem pro dítě je rodina, kde je rodič/e *anomální osobností*. Švarcová (2009, 51) píše, že rizikové jsou především rodiny alkoholiků, toxikomanů, asociálních jedinců, jedinců s poruchou osobnosti nebo emočně chladných rodičů. Jak poukazuje Matoušek a Kroftová (1998, 45) rodič, který se sám chová delikventně a má projevy „sociální nepřizpůsobivosti“, zvyšuje pravděpodobnost, že jeho dítě bude během dospívání také porušovat zákon.

To jestli rodina bude vhodně fungovat a poskytovat jedinci kvalitní zázemí záleží i na tom, jak moc se rodiče o dítě zajímají, kolik času s ním tráví a věnují se mu. Matoušek vidí, jako jedno z měřítek rodičovského zájmu o dítě, množství společně tráveného času. Rodiny, kde se vyskytují jedinci, kteří mají problémy se zákonem, jsou charakterizované jako místo s chladnou atmosférou. V rodině se objevuje bezcitnost, odmítání a agresivita (1997, 39).

Dalším faktorem, který ovlivňuje vznik deviantního chování, je uplatňování disciplíny v rodině či kvalita rodičovského dohledu. V rodinách, kde žije delikvent, se setkáváme s extrémně tvrdou disciplínou nebo naopak s naprostou netečností (Matoušek; Kroftová, 1998, 17). Rodiče se méně starají o vytvoření zábran, které by bránily delikvenci dítěte. Nebo můžeme jejich styl výchovy považovat za nekonzistentní. Pod tímto pojmem rozumíme situaci, kdy rodiče jednou jedince za přestupek příliš trestají a jindy ho téměř netrestají nebo to opomíjejí. A tak můžeme hovořit o tzv. neuvědomělém rodičovském povzbuzování mladistvého do delikventního chování. Stává se, že rodič dítě nenápadně povzbuzuje k chování, které mu naoko zakazuje nebo neschvaluje. Dítě se totiž identifikuje nejen s chováním dospělého, ale i s jeho skrytějšími přáními (Matoušek; Kroftová, 1998, 45). Dítě totiž často nedělá to, co po něm rodiče chtějí, ale to, co mu předvádějí, co dítě spatřuje u nich samotných.

Jedním z fenoménů, který se objevuje v dnešní době poměrně často, je rozvod rodičů. Rozvod sám o sobě je zátěží pro dospělé natož pak pro děti. Nelze samozřejmě konstatovat, že díky rozvodu je jisté, že se dítě či mladistvý bude chovat rizikově nebo delikventně. Jak poukazuje Matějček, Dytrych (1997, 134) je potřeba uvědomit si, že dítě je během rozvodu vystaveno psychické zátěži, jejíž důsledky se mnohdy neprojevují bezprostředně poté nebo nejsou včas rozpoznány. Následky zátěže se mohou projevovat např. ve vzorcích chování až v pubertě nebo na počátku dospělosti, kdy do extrémně mladých manželství vstupují mladé dívky i muži, a to především z rozvedených rodin, ve kterých se sama matka vdávala v mladém věku.

Mnohdy je předpokládáno, že rozvod přispěje ke zlepšení vztahů, atmosféry, že dojde k uklidnění. Ovšem ukazuje se, že ve většině manželství pokračuje stresující atmosféra plná

napětí a sporů. Po rozvodu v drtivé většině případů bydlí každý z rodičů zvlášť. Vznikají problémy, kdy a kde bude dítě bydlet, žít. Matoušek, Kroftová píše, že pokud jsou děti vychovávány jen jedním z rodičů (ve většině případů matkou), mají podle mezinárodních studií více psychických a zdravotních problémů, horší výsledky ve škole a také více střetů se zákonem, než děti, které vyrůstají s otcem i matkou. „Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna“ (1998, 40). A tak chlapci žijící bez otce nebo s otcem nevlastním mívají větší sklon k přestupování zákona.

Můžeme tedy celkově konstatovat, že „*nepřítomnost rodičovské postavy v rodině*“, je rizikovým faktorem pro dítě či mladistvého. V rodině, kde se objevuje u dítěte nebo mladistvého deviantní chování chybí nejčastěji otec. Pokud jde o chlapce, tak problém je v tom, že postrádá adekvátní mužský vzor, s kterým by se mohl identifikovat. Velmi často absentuje tento vzor od raného dětství. Chlapec se pohybuje v prostředí žen doma, v mateřské škole i na základní škole. V momentě završení dospívání si to většina uvědomí a v jakémsi „tápání“ buď se opravdu identifikuje se vzory ženskými a výsledkem je, že přibývá mužů se zženštilým chováním, nebo se snaží „přehodit výhybku“ na kolej mužskou, ale vzorem jim je především jednání prezentované médií, tedy mužnost rovná se prezentace síly, agresivita.

Pokud se jedná o dívky, tak postrádají také model mužského chování jako vzor svého budoucího partnera a nastává podobné tápání, kdy mladé ženy vlastně nevědí, jak by měl partner jednat, co mají od muže očekávat a důsledkem je velmi obtížné navazování vztahů a všechny problémy, které jsme popsali a které provázejí současnou rodinu.

Vztah k deviantnímu chování dětí a mladistvých má i *způsob řešení konfliktů* v rodině. Je prokázáno, že jedinci žijící v rodině, ve které je příliš otevřených konfliktů mezi rodiči i sourozenci, mívají větší sklon ke kriminálnímu chování, oproti dětem vyrůstajícím v klidném rodinném prostředí. V takovéto rodině se vyskytuje mnoho obviňování, agresivní obrany, nevěcné a emoční diskuse (Snyder, Patterson, 1987, In: Matoušek, Kroftová, 1998, 48-49).

Dalším z faktorů, který má vliv na vznik sociálně deviantního chování je *ekonomické postavení rodiny* či materiální zajištění. Dítě z takto znevýhodněné rodiny se může setkat s nepřijetím vrstevníky, stát se obětí šikany apod. Nedostatek financí v rodině má samozřejmě i vliv na trávení volného času dětí, mladistvých i jejich rodičů. V dnešní době, kdy se volný čas stává mnohdy „byznysem“, jsou finance zapotřebí téměř ve všech institucích, organizacích. Matoušek píše, že rodina delikventů byla častěji v ekonomicky špatném postavení. Mnohé rodiny žijí ze sociální podpory. Rodiče jsou totiž mnohdy nezaměstnaní, či mají velmi nízké příjmy (1997, 17).

Jak bylo řečeno výše, delikventi se častěji vyskytují v rodinách s nízkým společensko-ekonomickým statusem, v rodinách dysfunkčních či neúplných. V dnešní době to ale nemusí být nutně pravda. Matoušek poukazuje na vcelku překvapivý současný trend a tím je nárůst kriminality u mladistvých, kteří ovšem žijí v úplné, stabilní rodině. Pro tento trend není zcela jednoznačné vysvětlení. Existují dva přístupy vysvětlující tento fenomén.

První pojetí předpokládá „skrytou patologii“ v rodině. Tuto patologii není možné zachytit „zvenčí“. Druhé pojetí předpokládá, že vliv rodiny na mladistvé během dospívání klesá. Mladiství jsou stále více odkázáni na pasivní sledování médií, na neřízené interakce v partách (Matoušek; Kroftová 1998, 19). Vedle toho všeho se objevuje prázdnota volného času, prázdnota v rodinném prostředí.

Podobně i v souvislosti s užíváním drog případně vznikem dalších závislostí lze hledat příčiny v prostředí rodiny. Mezi rizikové faktory bývají uváděny: velmi přísná výchova, naopak velmi liberální až zanedbávající přístup, napětí v partnerských vztazích, nový životní partner v rodině, příliš vysoká životní úroveň a velké kapesné dětem, někdy naopak situace, kdy rodina žije v chudobě (Doktorov; Holotňáková, 1998).

Analogické příčiny bychom našli i v souvislosti se vznikem agresivního chování u dětí. A. Hudecová uvádí, že rozvoj agresivních tendencí je ve značné míře závislý na rodičovském

chování, na hodnotovém systému rodiny, na uplatňovaných výchovných stylech, celkovém způsobu života rodiny, který souvisí samozřejmě i se sociálně ekonomickou situací (Hudecová, 2008). Podobné příčiny lze spatřovat i v případech záškoláctví (Kyriacou, 2005).

V souvislosti s podílem rodiny na sociálně deviantním chování je třeba také hledat naopak salutoprotektivní faktory. Mezi ochranné faktory rodiny řadí I. Emmerová: silné citové pouto mezi dětmi a rodiči, jasná pravidla, přiměřená starostlivost a dostatek času na dítě, správná hodnotová orientace, přiměřená a jasná očekávání od dětí, fungující mezigenerační vztahy, přirozená autorita rodičů, spolupráce a jednotnost rodičů ve výchově, dostatek žádoucích vzorů pro chování, vytváření dostatečného prostoru pro kvalitní zájmy a záliby, neexistence sociálně patologického chování v rodině (2010, 74).

Podobně Z. Bakošová charakterizuje zdravou, fungující rodinu, která může odolávat vzniku sociálně deviantního chování následovně: má jasnou hierarchii zodpovědnosti, členové rodiny na sebe berou ohledy a respektují se, komunikace je má charakter dialogů a je aktivní, členové rodiny si sdělují své problémy a radosti, atmosféra v rodině je příjemná s porozuměním pro humor, na chodu domácnosti se podílejí všichni členové, rodina je schopna řešit problémy ve vzájemné diskusi při respektování dohodnutých pravidel (2008, 110).

Vyjdeme-li z faktu, že čím dál větší počet dětí počáteční a rozhodující fázi života tráví v rodinném prostředí poznamenaném uvedenými změnami, kterými rodina prošla, že vyrůstají v rodinném prostředí zasaženém všemi důsledky transformačního procesu, že jsou zasaženy všemi dalšími negativními a ohrožujícími vlivy společnosti tak, jak jsme popsali v celé práci, těžko se hledá nějaký optimistický závěr.

Úkoly:

1. Charakterizujte podmínky rodiny v souvislosti se sociálními deviacemi.
2. Jakou roli ve výskytu sociálních deviací mohou hrát následující aspekty: výchova v rodině, rozvod, nepřítomnost rodičovské postavy v rodině, ekonomické postavení rodiny.

Studijní literatura:

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha:Portál, 2008. 215 s.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007

KRAUS, B.a kol. *Středoškolská mládež a její svět*. 1.vyd. Brno: Paido, 2006. 156 s.

STŘELEČ, S. Rodina jako výchovná instituce. In.: *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie*. Brno: Paido, 1998.

Použitá literatura – rozšiřující literatura pro studenty

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989
- ARENDTOVÁ, H. *Krize kultury*. Praha: 1994.
- BAČOVÁ, M. Trendy vývoja modernej spoločnosti začiatkom 21. storočia: úlohy výchovy a vzdelovania. In *Perspektivy rozvoja vzdelanosti v Prešovskom kraji v kontexte spoločenských premien a pri vstupe do 21. storočia*. Zborník z vedeckej konferencie. Prešov: Prešovská univerzita, 1998, s. 34.
- BAKOŠOVÁ, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: FF UK, 2008.
- BLÁHA, A. I. *Sociologie dětství*. Brno: 1927
- BECK, U. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main, 1986.
- BENEŠOVÁ R Hledání modelu péče o nesoběstačné rodiny. In.:*Kontakt*. 2010, č.12/4,s. 435-445.
- BĚLOHRADSKÝ, V. Antinomie globalizace. Vzdělanostní společnost 2000. In.: *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: G plus G, 1999.
- BREZINSKI, Z. *Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století*. Praha: Victoria Publishing, 1993.
- CVEČKOVÁ, M. a kol. *Rizikové chování dětí a mladistvých – příčiny/následky/prevence*. [online]. 2010 [cit. 27. 9. 2012]. Dostupné na Internetu: http://www.urazneninahoda.cz/ke_stazeni/pro_pedagogy>.
- DOČKAL, J. *Člověk a svět*. Praha:Éthum, 1999.
- DOKTOROV, A., HOLOTŇÁKOVÁ, A. Drogy ve školách. In.: *Pedagogická revue*. Mimoriadne číslo, 1998, s. 43-52.
- DRUCKER, P. *Postkapitalistická společnost*. Praha: Portál, 2002.
- DUNOVSKÝ, J. et. al *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999.
- EMMEROVÁ, I. Sociálně patologické javy v slovenských rodinách. In.: VIŠŇOVSKÝ, L., HRONCOVÁ, J. *Slovenská rodina v kontexte transformačných premien*. Banská Bystrica, PdF UMB, 2010.
- FISCHER, S.; ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009.
- FUKUYMA, F. *Velký rozvrat*. Praha: Academia, 2006.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2001.
- GIDDENS, A. *Unikající svět*. Praha: SLON, 2000.
- GRAHAM, J., BENETT, T. *Crime preventiv strategies in Europe and North America*. Helsinki: European Unstitute for Crime Prevention and Control, 1995.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Velký psychologický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál, 2010.
- HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002.
- HELUS, Z. Odkázanost člověka na edukaci – aktualizující se téma.pedagogické zodpovědnosti. *Pedagogika* 2002, roč. 51, č. 1, s. 1-3
- HODOVSKÝ,I, DOPITA, M. (ed.) *Etika a sociální deviace*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
- HOFBAUER, B. *Participace dětí a mládeže na životě společnosti*. Praha: 2002, IZV MŠMT.
- HOPF, A. *Sociální pedagogika ve škole*. Praha: PF UK, 2001.
- HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001.
- HRONCOVÁ, J., EMMEROVÁ, I. *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica: UMB, 2004
- HUDECOVÁ, A., BROZMANOVÁ, A. a kol. *Sociálna práca s rodinou*. Banská Bystrica, UMB, 2008.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 288 s.
- JANDOUREK, J. *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada, 2012. 264 s.

- JEDLIČKA, R., KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum, 1998.
- JURCZYK, K. Čas pro rodinu. *Sedmá zpráva o rodině německé spolkové vlády*. Vystoupení na VIII. mezinárodní konferenci „Rodinná politika a životní styl rodiny“, Národní centrum pro rodinu a Senát ČR, Praha, 2008.
- KELLER, J. Kam běží běžící pás. In.: *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: G plus G, 1999.
- KELLER, J. *Až na dno blahobytu*. 3.vyd. Praha: Earth Save cz, 2005.
- KELLER, J. Po sociálním státu přijde feudalismus. *Právo* 28.12.2002, s.10
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992.
- KELLER, J. Občanská společnost v době globalizace. In.: *Otevřené otázky sociální pedagogiky*. Sborník z konference Multikulturní výchova v období globalizace v Olomouci. Hradec Králové: Líp, 1999.
- KING, M. *How to make social crime prevention work. The French experience*. Occasional Paper. London: Nacro, 1988.
- KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc, UP, 1999.
- KOSÍK, K. *Předpotopní úvahy*. Praha: Torst, 1997
- KOŤA, J. Budoucnost společenskovedního vzdělání. *Pedagogika*, 2001, roč. 51, č.1, s.1-4.
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Život s deprivanty I,II : Zlo na každý den. Základy stupidologie*. Praha: Galén, 2001.
- KRAUS, B. Příspěvek k charakteristice současné rodiny. *Socialia 98*, Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, s. 69-77.
- KRAUS, B. Rizika současné doby a jejich dopad na rodinu. In.: Levická, J., Balogová, B. (eds.) *Socialia 2005*. Sborník z konference. Trnava: Trnavská univerzita, 2008, s. 10-16.
- KRAUS, B., JEDLIČKOVÁ, I. National report from the Czech Republic, University of Hradec Králové. In.: Benkő, Z. (eds.). *Tradition and modernity in the life-style of the families of the Visegrad countries*. Szeged: SZEK J.Gyula Higher Education Publisher, 2007.
- KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001.
- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha: Portál, 2008. 215 s.
- KRAUS, B. a kol. *Středoškolská mládež a její svět*. 1.vyd. Brno: Paido, 2006. 156 s.
- KRAUS, B. Sociálně patologické jevy a jejich prevence na středních školách. *Prevence*, roč. 6, č. 2, 2009, s. 4
- KRAUS, B., BĚLÍK, V. Trendy preventivně výchovného působení v současné škole. In.: *Prevence úrazů, otrav a násilí*, roč. VII, č. 1, 2011, s. 62-67.
- KRAUS, B. Sociálna patológia ako problém súčasnej spoločnosti. *Sociálna prevencia*, 2012, č.1, s.4-5.
- KRAUS, B. Současná rodina jako činitel deviantního chování. In.: *Socialia 2012- Rodina a sociálně patologické jevy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2012
- KRAUS, B. Utváření hodnotové orientace mládeže v průběhu posledních třiceti let. In.: *Paidagogos 2012*, č. 2, s. 30-46
- KRAUS, B. Rodina v procesech transformace společnosti. In.: *Kontakt*, č. 4, 2013, s. 422-430
- KUBÁTOVÁ, H. Mýtus sociálních deviací. In.: *Společenské podmínky vzniku sociálních deviací*. Sborník ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha: 2007
- KUČERA, M. Rodina a její postavení v neklidném 20. století. In.: *Žena a muž v rodině a na trhu práce*. Sborník z XXXIX. konference České demografické společnosti. Praha: ČSÚ, Česká demografická společnost, 2009.
- KUČEROVÁ, S. *Člověk, hodnoty, výchova*. Prešov: Mana Con, 1996.
- KYRIACOU, CH. *Řešení výchovných problémů ve škole*. Praha: Portál, 2005.
- LORENZ, K. *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Pyramida, 1990.

- LUNDHOLM, L., MALMBERG, G. (2009) *Between Elderly Parents and Grandchildren – Geographic Proximity and Trends in Four – Generation Families*. Population Ageing. s. 121 – 137.
- MACEK, P. *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s.
- MACHÁČEK, L. Slovenská spoločnosť a jej mladá generácia v kontexte európskej integrácie. *Mládež a spoločnosť*, 2004, č. 1, s. 5-12
- MACHÁČKOVÁ J. Změna sociální situace rodiny s příchodem dítěte. In.: *Kontakt*: České Budějovice, 2008, roč. 10, č. 1 s. 67-71.
- MAREŠOVÁ, A. Sociálně patologické jevy. *Trestně právní revue*, 2010, roč. 9, č. 2, s. 52 - 58.
- MARSCHÜTZ, G. Kvalita vztahu a nároky společnosti. Vystoupení na VIII. mezinárodní konferenci „Rodinná politika a životní styl rodiny“, Národní centrum pro rodinu a Senát ČR, Praha, 2008.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998
- MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a jako vztahová síť*. Praha: SLON, 1997.
- MATĚJČEK, Z., DYTRICH, Z. *Radosti a strasti prarodičů, aneb když máme vnoučata*. Praha: Grada, 1997.
- McLUHAN, M. *Jak rozumět médiím. Extenze člověka*. Praha: Odeon, 1991.
- MIOVSKÝ, M. et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN: Centrum adiktologie - Psychiatrická klinika, 1. LF UK, 2007.
- MUSILOVÁ, D. Mládež a rovnost ve vztazích mužů a žen. In.: *Sociální analýza mládeže ve východočeském regionu*, č. 4. Hradec Králové: Líp, 2002.
- MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2001
- MÜHLPACHR, Pavel a kol. *Inkluze versus exkluze-dilema sociální patologie*. Brno: IMS, 2010.
- MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
- NEMCOVÁ, L. Rodové správanie súčasných rodín v období transformácie spoločnosti. In.: In.: VIŠŇOVSKÝ, L., HRONCOVÁ, J. *Slovenská rodina v kontexte transformačných premien*. Banská Bystrica, Pdf UMB, 2010.
- ONDREJKOVIČ, P. *Negatívne stránky individualizácie mládeže*. Bratislava: PF KU, 1997.
- ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do sociologie výchovy*. Bratislava: VEDA, 1998.
- ONDREJKOVIČ, P. *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava: VEDA, 2004.
- ONDREJKOVIČ, P. a kol. *Sociálna patológia*. 3.vyd. Bratislava: VEDA, 2009.575s.
- ONDREJKOVIČ, P. *Prejavy anómie v súčasnej slovenskej rodine*. Nitra: UKF, 2010.
- ONDREJKOVIČ, P. *Kriminológia pre sociológov, sociálnych pracovníkov a sociálnych pedagógov*. Nitra: UKF, 2011.
- PACOVSKÝ, V. *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990.
- PALONCYOVÁ, J. *Změny české rodiny: mladá generace a demografický vývoj*. Výzkumná zpráva VÚSP. Praha: 2002.
- PELIKÁN, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis, 1995.
- PELIKÁN, J. *Výchova pro život*. Praha: ISV, 1997.
- PELIKÁN, J. Zamyšlení nad některými otevřenými otázkami soudobé teorie výchovy. *Pedagogika*, 2002, roč. 52, č.3, s.290-308.
- PETŘÍČEK, M.jr. Globální šachy. In *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: G plus G, 1999.
- PILCH, T. *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*. Warszawa: Wydawnictwo Akademiczne „Żak“, 2000.
- PILCH, T. Dobře i zlozroge skutki transformacji systemowej lat 1989-2011. In.: M. BARGEL, E.JANIGOVÁ, E. JAROSZ (Red.) *Dilemata sociální pedagogiky v postmoderním světě*. Brno: IMS, 2012.

- PILCH, T., LEPALCZYK, I. *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Żak, 1995
- PROVAZNÍK, D. a kol. *Aktuálne problémy sociológie rodiny*. Bratislava: VEDA, 1989.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009.
- PRUNNER, P. *Výzkum hodnot*. Plzeň: Euroverlag, 2002.
- PŘADKA, M. *Vybrané problémy vztahu výchovy a prostředí*. Brno: UJEP, 1987
- RABUŠIC, L., MAREŠ, P. Je česká společnost anomická? *Sociologický časopis*, 1996, roč. 32, č. 2, s. 175-187.
- RABUŠICOVÁ, M., PÓL, M. Vztahy školy a rodiny dnes. In.: *Pedagogika*, roč.46, č.1, s. 49-61 a č.2, s.105-116.
- RIESMAN, D., GLAZER, N., DENNEY, R. *Osamělý dav*. Praha: Kalich, 2007.
- RIES, L. Radikální humanizace jako vize budoucí edukace. In *O czlowieka w czlowieku* (ed. Lomny,Z.). Opole, WUP, 2000.
- ROSENZWEIG, M. *Životní hodnoty*. Praha: Karolinum, 1991
- ŘEZNÍČEK, M. *Prevence sociálních deviací*. Praha: ETHUM, 1998.
- SAK, P. a kol. *Člověk a vzdělání v informační společnosti*. Praha: Portál, 2007, 290 s.
- SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000.
- SAK, P. Perspektivy západní společnosti v éře globalizace. *Prostor*, č.97/98, 2013
- SAK, P. TOMOLYA, Š. Sociální postavení a subjektivní charakteristiky mládeže v transformačním procesu. *Mládež, společnost a stát*, 1993, č. 1, s. 3-16.
- SAK P., SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*. Praha:Svoboda Servis, 2004.
- SEDLÁK, J. *Vybrané problémy ze sociální etiky*. Brno: MU, 1996.
- SEKOT, A., CHARVÁT, M. *Základy marketingu*. Brno: Paido, 2002.
- SEEMAN, M. On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 1959, roč. 24, s. 783-791.
- SEMRÁD, J. Globalizace, sociální práce a tvořivost. In *SOCIÁLIA 2001, Sociální práce a ostatní společenskovední disciplíny*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002, s. 175-180.
- SKALKOVÁ, J. *Humanizace vzdělávání a výchovy jako soudobý pedagogický problém*. Ústí n.Lab.: UJEP, 1993.
- SKALKOVÁ, J. Výchova a vzdělávání v kontextu soudobých globalizačních tendencí. *Pedagogika*, 2000, roč. 50, č. 1, s. 13-23. .
- SKOPALOVÁ, J. *Vybrané kapitoly ze sociálních deviací*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.
- SMETÁČEK, V. a kol. Změny v postavení člověka a společnosti, výchovy a pedagogiky. *Pedagogická orientace*, 2000 č. 1, s. 6-21.
- SMUTEK, M. Pozdně moderní rodina jako riziková „skořápka“. In.: *Rodina a sociálně patologické jevy*. Sborník z konference Socialia. Hradec Králové: Gaudamus, 2012, s. 288-294
- SOUČEK, Z. Musíme být připraveni na 21. století. *Moderní řízení*. 1997, č. 12, s. 2-5.
- STANKOWSKI, A. *Nástin problematiky etopedie a sociální patologie*. Ostrava: PF OU, 2004.
- STŘELEČEK, S. Rodina jako výchovná instituce. In.: *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie*. Brno: Paido, 1998.
- ŠIRŮČKOVÁ, J. Rizikové chování. In.: MIOVSKÝ, M. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: TOGGA, 2012.
- ŠPIČÁK, J. *Prostředí z pohledu sociální pedagogiky*. Olomouc: UP, 1993
- ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2004
- TOMÁŠEK, M. Singles a jejich vztahy: kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v ČR. In.: *Sociologický časopis*. 2006, 42/1, s. 81-106. .
- TOŠNEROVÁ, T. *Špatné zacházení se seniory a násilí v rodině*. Praha: Ústav lékařské etiky, 3. LF UK, 2002.

- TUČEK, M., KUCHAROVÁ, V. Proměny rodiny v období transformace. In.: *Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy v 21. Století*. Sborník z česko-německo-rakouské konference, Praha, 2000. Brno: Národní centrum pro rodinu, 2001.
- URBAN, L., DUBSKÝ, J. *Sociální deviace*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.
- URBANOVA, M. Sociální deviace a anomie- některé problémy a východiska. In.: VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2.vyd. 2004
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000.
- VAVŘÍK, M. Sociální exkluze a ideologie. In.: In.:BARGEL, M., MÜHLPACHR, P. a kol. *Inkluze versus exkluze-dilema sociální patologie*. Brno: IMS, 2010.
- VEČERKA, K. Filipika proti postmoderní slepotě aneb vztah sociální patologie a sociální deviace. In.: *Společenské podmínky vzniku sociálních deviací*. Sborník ze semináře sekce sociální patologie MČSS, 2007, s. 166-169.
- VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2008.
- VIKTOROVÁ, I. Změny rodičovského vztahu ke škole a vzdělávání dětí. *Pedagogika*, 2004, č. 4. s. 369-405
- VIŠŇOVSKÝ, L. *Základy rodinnej výchovy*. Banská Bystrica: UMB, 2007
- VIŠŇOVSKÝ, L., HRONCOVÁ, J. a kol. *Slovenská rodina v kontexte transformačných premien*. Banská Bystrica. UMB 2010.
- WERNEROVÁ, M. *Hodnotový systém mládeže v závislosti na životním stylu rodiny*. Hradec Králové: PF UHK, diplomová práce, 2000.
- WROCZYŃSKI, R. *Sociálna pedagogika*. Bratislava: SPN, 1968